

KOMENTAR / COMMENT

Josephine Quinn:
*How the World Made the West:
4000 Year History*

DOI: 10.17234/SEC.36.20

London: Bloomsbury Publishing PLC, 2024., 576 str.

Što su Rimljani ikada učinili za nas? – Javna kupališta? ... – OK, ali osim higijene, medicine, obrazovanja, vina, javnoga reda i javnoga zdravstva, cesta, vodovoda, irigacije... što su Rimljani ikada učinili za nas? – Donijeli mir? – Oh, daj začepi! Nema nikoga od nas tko ne bi rado podnio smrt da ovu zemlju jednom zauvijek oslobodimo od Rimljana... – OK, jedan se ne bi žrtvovao. Ali inače se slažemo!

(razgovor članova „People's Front of Judea“
u filmu Monty Python's Life of Brian)

Josephine Quinn, profesorica klasičnih jezika s Oksfordskoga sveučilišta, objavila je početkom ove godine Veliku Knjigu pod naslovom *Kako je svijet stvorio Zapad. Četiritisućljetna povijest*¹. Po svojem opsegu, ambiciji, a možda i budućem utjecaju na društvene znanstvenike, mogli bismo je uspoređivati s knjigama poput *Sva naša oružja* Jareda Diamonda, *Bogatstvo i siromaštvo* naroda Davida Landesa, *Zašto narodi propadaju* Acemoglua i Robinsona, *Putevima svile* Petra Frankopana. Po ideološkom okviru i uvjerenjima ona je bliža kod nas netom prevedenoj knjizi *Zora svega. Nova povijest čovječanstva* Davida Graebera i Davida Wengrowa, a metodološki, kao što ćemo vidjeti, bliska je serijalu knjiga i dokumentaraca *Konekcije* nekoć popularnoga autora Jamesa Burkea. Knjiga je fascinantna, golema tapiserija, sag vrlo sitnoga veza s nebrojenim čvorovima, ili možda *quilt* (poplun) s 30 višeslojnih dijelova tj. poglavlja, u koje su jednostavnim proznim stilom u pripovijedanje utkani desetci tisuća podataka, imena i povijesnih činjenica. Brojne niti te raznovrsne knjige, u kojoj autorica piše povijest proteklih četiri tisuće godina, na okupu drži nekoliko ideja.

Prva je ideja da zapadna civilizacija ne počinje s Grčkom i Rimom.

(Prema predaji) predci Grka i Rimljana mogu biti zanimljivi – čak impresivni – ali oni nisu „naši“. Svaki doprinos tih predaka Grci i Rimljani su nadvladali i oni su odgovorni za sve dobre stvari, od filozofije i demokracije do kazališta i betona. Stoga se susjedi Grka i Rimljana posve zanemaruju, kao što se

¹ Prijevod autora. Ovaj članak izrađen je u sklopu projekta "Znanost i ideologija danas. Ekologizam, primitivizam i seksualnost (ZID)" na Institutu za filozofiju, praćen od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske te financiran sredstvima iz Nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021.-2026. - NextGenerationEU.

zanemaruju susreti zapadnih Europljana s njihovim susjedima na sjeveru, jugu i istoku. Budući da sam profesor klasičnih jezika i povijesti, mogli biste pomisliti da se s takvim stavom slažem. Osobno grčko-rimske studije smatram bogatim, važnim i osobno zadovoljavajućim... Ali tri desetljeća poduke i istraživanja uvjerila su me da narativ koji se usredotočuje isključivo na Grčku i Rim osiromašuje naš pogled na prošlost, osiromašuje naše razumijevanje vlastitoga svijeta. Prava povijest pozadini onoga što danas zovemo Zapadom mnogo je veća i bitno zanimljivija...²

Prema drugoj ideji, postoje brojni razlozi po kojima se moderni Zapad razlikuje od tradicije Grčke i Rima.

Grci su bili itekako svjesni koliko toga duguju drugima na Mediteranu. Nadalje, Grci i Rimljani rijetko su dijelili vrijednosti koje danas zovemo Zapadnim. Ustvari, većinu onoga što je antički svijet uzimao zdravo za gotovo, danas bi nam bilo daleko, pa čak i neprihvatljivo... Ja želim ispriopovijedati drukčiju povijest: povijest koja ne započinje s grčko-rimskim Mediteranom...

Treća je ideja da se inovacije događaju upravo u dodiru s drugim kulturama (i „civilizacijama“), u katkada čak personalnom kontaktu s drugima. Da bismo shvatili same sebe, potrebno je „iskoračiti“ iz vlastite perspektive i promatrati same sebe iz tuđe perspektive.

Katkada nove načine mišljenja možemo stvoriti i shvatiti (tek) iz neke druge perspektive, ako fokus smjestite negdje drugdje, a potom izvana promatrate ono što nam je blisko.³

I četvrta: ideja civilizacije ne samo da ne pridonosi našem razumijevanju povijesti, već je doslovno sprječava:

Želim dokazati da su povezanosti, a ne civilizacije, pokretale povijesne promjene... Civilizacijsko mišljenje i civilizacijska pretpostavka o trajnim i važnim razlikama među ljudskim društvima doista stvara veliku štetu. Ljudi umiru pod rukama zapadnjačkih zelota... Civilizacijsko mišljenje bitno pogrešno tumači našu pripovijest. Povijest ne rade narodi već ljudi

² Citati bez posebnih referenci navode se bez stranice, prema elektroničkom izdanju knjige (prijevod autora).

³ How the World Made the West, Josephine Quinn and Peter Frankopan in Conversation with Mary Beard <https://www.youtube.com/watch?v=adml23LfcCs>

i njihove veze koje stvaraju jedni s drugima... Distinktivne lokalne kulture nastaju i nestaju, ali one se stvaraju i održavaju interakcijom – i jednom kada se kontakti stvore, nijedna zemlja više nije otok.

Ideja civilizacije pojavljuje se u zapadnim društvima na dva načina, kaže Quinn: Civilizacija se pojavila u dvjema etapama: u singularu i pluralu. Kada je prvi put skovana ta riječ, u Francuskoj 1750-ih, ona je označavala apstraktnu koncepciju naprednoga društva... John Stuart Mill nam je kasnije objašnjavao da se napredak prema civilizaciji mjeri prihvaćanjem poljoprivrede, oblikovanjem gradova, industrije, tehnologije i trgovine... Civilizacija „u singularu“ bila je jedna teorija države koju svako ljudsko društvo može postići s dovoljno truda i obrazovanja, stoga se sva ljudska društva mogu rangirati prema njihovu uspjehu na tom planu. „Ti elementi“, objašnjavao je Mill, „postoje u modernoj Europi, posebno u Velikoj Britaniji, u državi koja pokazuje brži razvoj od bilo kojega drugoga mjesta i vremena.“... Ta apstraktna koncepcija civilizacije (potom je) pružila korisno uporište za zapadnjački, europski imperijalizam... (U pluralu, primjerice u Braudelovoj *Gramatici civilizacija*), civilizacije imaju vlastiti karakter kao i svoje „kolektivno nesvjesno“... Razlike među njima i dalje „utjelovljuju više ili manje trajne karakteristike“ i „gotovo nimalo nisu podložne postupnim promjenama“... I tako je rangiranje civilizacija ponovno došlo u modu...

S prvom idejom nije se teško složiti. Ljude koje zanima povijest ili podrijetlo kulture i civilizacije u svojoj se potrazi za korijenima kulturnoga života neće zaustaviti ili zadovoljiti Homerom i Ovidijem. I standardni sinopsisi nastave povijesti u srednjim i osnovnim školama ne započinju s „Grcima“, već se obično, nakon pregleda pretpovijesnih razdoblja i dostignuća, spominju barem još civilizacije Egipta i Mezopotamije, a u malo ambicioznijim programima obično se tematiziraju i indska i kineska civilizacija.

Ni s drugom se idejom, ako se autoričina teza malo ublaži, nije previše teško složiti. Doista, nijedna civilizacija (ili kultura) nije posve izolirana. Granice kultura i civilizacija su provizorne. Možda postoje neke izolirane kulture, ali obično su ipak u nekom dodiru s drugima, pa narodi, kulture i civilizacije, prema Polibijevu točnom sudu, često preuzimaju od drugih ono što je praktičnije, jednostavnije i bolje. Stoga i ideja da „konekcije“, „interakcije“, tj. spone među kulturama, trgovačke, jezične, pa i vojne, vrlo često utječu na one „matične“ nije posebno sporna. Pravi fokus i vrlina knjige Josephine Quinn sastoji se upravo u izvanrednim i neočekivanim rekonstrukcijama razmjerno manje poznatih ili tek nedavno dokazanih kulturnih i civilizacijskih interakcija, posebno između naroda na

području Mediterana i naroda „na sjeveru, jugu i istoku“.

Baš svako abecedno slovo može se unatrag trasirati prema egipatskim hijeroglifima. U izvjesnome smislu taj podatak podučava samozadovoljni Zapad da treba biti skroman, da mnoge stvari za koje se misli da je stvorio Zapad, nisu stvorene na Zapadu... Jedna od važnih poruka ove knjige jest da ljudi nikada sami ne izmišljaju stvari, već da uvijek rješavaju probleme kada se suoče s novim situacijama, novim idejama i novim ljudima. Tek kada su suočeni s novim i često neugodnim situacijama, dolazi do inovacija, stoga je moja poruka da povijest ne stvaraju civilizacije već konekcije, povezanosti.⁴

Moj je osobni stav da se i treća teza – o potrebi da vlastite kulturne i civilizacijske doprinose promatramo „iskosa“, „izvana“, iz „tuđe perspektive“, „reflektirano“ i sl. – može lako braniti. Doista, tek kada poznamo druge ljude, narode, kulture i civilizacije, možemo raditi informiranije usporedbe i zaključke o sebi, a možemo i prihvatiti tuđe ideje, manire i tehnike ako nam se čine boljima od naših, što u pravilu i činimo. Cijenim i autoričin stav da je poznavanje drugih bitno za procjenu samih sebe, čak i danas, i bez obzira jesmo li po prirodi stvari ili odgojem opterećeni „našim“ ili „europocentričnim“ stavovima. (Mislim da je točan autoričin stav da smo „mi na Zapadu“, onedavno, rekao bih, postali zatvoreniji i da nas drugi, udaljeniji narodi i „civilizacije“ sve manje zanimaju. Na vlastitu štetu!)

Autoričina četvrta teza o „civilizaciji“ (u singularu i pluralu) kao lošoj ideji koju bismo trebali odbaciti, kao ideji koja implicira rangiranje vrijednosti naroda, koja stvara stereotipe, i koja obično služi za opravdanje ropstva, imperijalizma i nasilja, po mojem je mišljenju najspornija. Ta ideja nije nova i ona je neko vrijeme dominirala sociologijom, etnologijom i općenito društvenim znanostima, a, po svemu sudeći, ona je opet došla u modu.

Činjenica je da su brojni autori, „gospoda iz 19. stoljeća“ (uglavnom Francuzi i Englezi), kako kaže autorica, ideju civilizacije spajali s idejom o obrazovanju, prosvjetljivanju ili „dovođenju u red“ neobrazovanih ili nižih naroda. I isto je tako činjenica da su neki ideju civilizacije koristili za opravdanje nasilja, za imperijalizam i ropstvo. Ali neka druga „gospoda iz 19. stoljeća“ imala su i drukčija mišljenja. Primjerice, Matthew Arnold (1822. – 1888.), koji se obično – vrlo često derogirajućim tonom – spominje kao zagovornik „elitističkoga pojma kulture i civilizacije“, pisao je o „...kulturi ljubavi prema usavršavanju“, o potrebi proučavanja drugih kako bi osobe (ljudi) mogle znati kako usavršavati sebe. „Kultura gleda povrh mašinerije... ona liječi mržnju, ona ima jednu veliku strast – strast prema slatkoći i svjetlu. Kultura jest poznavanje onoga najboljega što

⁴ How the World Made the West, Josephine Quinn and Peter Frankopan in Conversation with Mary Beard <https://www.youtube.com/watch?v=admL23LfcCs>

se reklo i mislilo na svijetu.”⁵ Zadatak civiliziranoga/kulturnoga čovjeka jest da upozna je „ono najbolje što se reklo i mislilo na svijetu“!

Zašto kažem da je derogirajuća ideja o civilizaciji ponovno došla u modu? Pred desetak – dvadesetak godina nekoliko je prominentnih autora zagovaralo „obnovu istraživanja civilizacija“. Nije riječ samo o Samuelu Huntingtonu, čija je knjiga *Sukob civilizacija i obnova svjetskog poretka* (1996.), zbog njezine tobože „huškačke“ prirode, kritičarima poslužila kao dodatni argument protiv obnove te ideje. Spomenimo dva utjecajna autora. Prvi je autor Richard Miles, australski povjesničar, čija je knjiga *Stari svjetovi. U potrazi za podrijetlom zapadne civilizacije* (2011.)⁶, po mnogo čemu vrlo slična knjizi Josephine Quinn:

Danas, na modernome Zapadu, izgubili smo povjerenje u ideju civilizacije. Posramljeni njezinim šovinističkim i elitističkim konotacijama, kako bismo objasnili naše podrijetlo, tu ideju sve češće mijenjamo manje opterećenim pojmovima, poput kulture. Riječ kultura jasnije ističe organski rast zajednica. Pripovijedanje o kulturi je prihvatljivije, s blažim obrisima, od pripovijedanja o intervencijama odozgo, i teškim civilizacijskim izborima. Kulture se rađaju, a civilizacije se grade – grade ih ljudi. Naša nelagoda s idejom civilizacije gurnula ju je u ropotarnicu prošlosti, pretvorila ju je u mrtvi muzejski izložak, ali u ovoj knjizi želim sačuvati ideju civilizacije od prerane prisilne mirovine. Poput našega anonimnoga babilonskoga pjesnika, koji živo opisuje ljepotu civilizacije i strah pred njezinim gubitkom, tako i ja slavim ideju civilizacije i trajnu žudnju čovječanstva da je nakon grandioznih slomova golemih carstava ponovno gradi. *Homo sapiens* postoji oko 160.000 godina, a civilizacije oko 6.000; ta pretvorba nije bila lagana. Civilizaciju je bilo teško postići, i još teže održati, i najveće su joj ugroze bili upravo naši talenti za uništavanje. Civilizacija je uvijek rad koji traje, i svaka generacija traži različite načine da stvori i održi uspješnu zajednicu... Civilizacija je teško stečeno postignuće, stalno na udaru internih i eksternih sila. Pripovijest o civilizaciji nije pripovijest o stalnom napretku; to je niz pripovijesti o usponima i

⁵ Arnold, Matthew. 1889. *Culture and Anarchy*, (Internetsko izdanje): „The whole scope of the essay is to recommend culture as the great help out of our present difficulties; culture being a pursuit of our total perfection by means of getting to know, on all the matters which most concern us, the best which has been thought and said in the world, and, through this knowledge, turning a stream of fresh and free thought upon our stock notions and habits, which we now follow staunchly but mechanically, vainly imagining that there is a virtue in following them staunchly which makes up for the mischief of following them mechanically.“

⁶ Miles, Richard. 2011. *Ancient Worlds: The Search for the Origins of Western Civilization*, London: Penguin

padovima različitih civilizacija na različitim mjestima, pripovijest o trenucima velikoga prosvjetljenja, isprekidana ratovima, očajem i nasiljem. Civilizacija utjelovljuje najbolje i najgore što ljudi mogu činiti. Pripovijest koju Vam želim ispričati nije samo ona o davnim svjetovima koji su neumitno prošli. Ono što u tim pripovijestima o udaljenim svjetovima rezonira s nama jest sjajna nedovršenost izvrsnosti, konstantni eksperiment civilizacije. To je dakle pripovijest o nama, u ono doba.

Kada se oko 2015. u Britaniji razvila povjesničarska i javna rasprava o tome kako bi (i bi li) BBC trebao obnoviti glasovitu seriju „Civilizacija“ Kennetha Clarkea povodom njezine pedesetgodisnjice, a da se izbjegnu sve uobičajene optužbe na račun pojma „civilizacije“,⁷ došlo se do zaključka da je to itekako moguće. Obnovljena serija ponovno je postala remek-djelo. Prozvana je „Civilizacije“ (2018.), tematski je krug serije bitno povećan, neke su epizode posvećene nasilnim crtama civilizacija, neke zanemarenim kulturama/civilizacijama svijeta, a samostalan autor iz prethodne serije zamijenjen je trojkom slavnihih autora i povjesničara: Simon Schama, Mary Beard, David Olusoga. Evo što o civilizaciji, odmah na početku serije, uz snimke ISIS-ova razaranja bogatstava Palmire, piše (i govori) Simon Shama:

Oduvijek sam se osjećao kao kod kuće – u prošlosti. Jer, što je sadašnjost doli beskrajni lanac sjećanja? Neka se od njih prevode u kamen. Svi smo mi nasljednici tih sjećanja. I svi mi pazimo na njih kako najbolje znamo i umijemo, kako bismo njihove izraze i znakove mogli prenijeti u budućnost. Ali s vremena na vrijeme pojavi se nešto što će ih uzdrmati u našem posjedu... Možemo dugo raspravljati o tome što civilizacija jest a što nije, ali kada se pojavi njezina suprotnost, u svoj svojoj brutalnosti i okrutnosti, netoleranciji, destruktivnoj žudnji, tada znamo što je civilizacija. Prepoznamo je po šoku pred neposrednim gubitkom, kao mrcvarenje vlastitoga tijela i vlastite ljudskosti.“ (Simon Shama, *Civilizations*, ep. 1, BBC)

Bilo je to vrijeme (naše vrijeme!) terorističkih napada, vrijeme spoznaja i evidencija da neke kulture prakticiraju tehnike mrcvarenja žena i djece, stoga se ranija „moda“

⁷ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/04/civilisation-revisited-kenneth-clark-television-landmark-series-art>. Rasprava o tome treba li Clarkeovu seriju „editirati“ za današnju publiku očito traje sve do danas: <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/04/24/acclaimed-bbc-series-civilisation-given-trigger-warning/> Po mojem sudu, potreba da se intervenira u seriju iz šezdesetih godina dovoljno dobro govori o nekim današnjim političkim standardima slobode govora.

anticivilizacijskoga razmišljanja bila promijenila. Čak su i negdašnji kulturni relativisti prihvatili da nije sve u kulturi „relativno“, i da takozvani neutralni standard prihvaćanja svih kulturnih obilježja, posebno onih „zapoostavljenih“, nije posebno razuman i moralan stav.

* * *

Vratimo se na trenutak knjizi pred nama, *Kako je svijet stvorio Zasad*, autorici Josephini Quinn, njezinim rekonstrukcijama kulturnih i povijesnih „konekcija“, i razmotrimo njezinu „metodu“ na primjeru 28. poglavlja, pod naslovom Kalila wa-Dimna. Karakoram, 1254. g. n. e.

Poglavlje započinje 1254. godine misijom kršćanskoga, flamanskoga misionara Williama od Rubrucka u Mongoliji. Slijedi opis Karakorama, glavnoga grada mongolskoga carstva, u kojem William nailazi na muslimane, Kineze, ljude iz Rusije, Gruzije, Armenije, Mađarske i postaje prijatelj pariškomu filigranu Guillaumeu Bucheru, koji je neko vrijeme proveo u zatvoru u Beogradu. William posjećuje budističke i daoističke hramove, mošeje i nestorijansku crkvu. Potom slijedi životopis kana Moengkea, Džingis-kanova unuka. William organizira teološku raspravu između kršćana, muslimana i budista. Ne slaže se s nestorijanskim argumentima, ali podržava neke budističke. Muslimani entuzijastično podržavaju Williama, a rasprava završava pijankom, pjevanjem i meditacijama. „Ta rasprava pokazuje snagu kontakata, putovanja i migracija, kojima se kanaliziraju ideje preko velikih udaljenosti, kako bi se otvorio prostor za otkriće, učenje i promjenu – premda takve rasprave ne slijede uvijek prosvjetiteljski model napretka civilizacije.“ Potom slijedi biografija Džingis-kana i opis širenja njegova carstva. „Kada se krv isprala, krenulo je poslovanje. Osvajanje i trgovina obogatili su mongolski dvor...“ Autorica potom skreće fokus svoje naracije na zapadnoafričke kraljeve, koji su svoje bogatstvo stekli na zlatnim nalazištima Bambuk i Bure u području rijeka Senegal i Niger, i rekonstruira trgovačke veze koje su prelazile preko pustinja južnoga Magreba, mjesta poput Tumbuktura i Malija, koji su svjedočili o mediteranskoj, pa čak i indijsko-oceanskoj trgovini, što je pak omogućilo da se predmeti iz Kine nađu u zabitima Malija. Potom se opisuje novo carstvo Malija, te njegov opis iz putopisa i biografije muslimanskoga putopisca i bogatoga trgovca Mansa Muse, „sirijskoga birokrata iz Egipta“. „Mongolski kan, i Mansa iz Malija održavali su pogon na različitim krajevima povezanoga skupa ekonomskih zona koje su obuhvaćale cijeli svijet – od Pacifičkoga do Atlantskoga oceana, trgovinom koja je među njima cvjetala na mnogo višoj razini negoli ikada prije... Potom se analiziraju trgovački putevi koji vode iz Sahare do Kine i Indije, putevi iz Kaira prema Zimbabveu... „Europa je još uvijek na rubu te mreže, ali postoji potražnja za europskim srebrom i vunom...“ Potom se pripovijeda o sjevernoafričkim lukama u kojima cvjeta trgovina robljem. „Kao što su na europske obale

stigla dobra i kapital, tehnologija i ideje koje su kružile preko Afrike i Azije, s njima su stige i pripovijetke, posebno „uokvirene pripovijetke“ arapskoga stila, a koje su do Arabije došle iz Indije i preko Perzije. Najpoznatija kolekcija pripovijedaka toga tipa danas je *1001 noć*, niz indijskih i perzijskih pripovijedaka koje su u 9. stoljeću prevedene na arapski. Toj su zbirci u 19. stoljeću, pri prijevodu na francuski, dodane još neke koje u „izvorniku“ nisu postojale. Napokon stižemo do naslova poglavlja. *Kalila i Dimna* je niz basni uokvirenih nalik na *1001 noć*, koje pripovijedaju dvije hijene trima prinčevima i jednom mudracu. Autorica razmjerno detaljno prepričava pouke koje životinje daju vladarima. Zbirka je s jezika hindi prevedena u šestom stoljeću na perzijski, potom na arapski. U Europu je stigla preko arapskoga prijevoda na „kastiljanski“. Iznimno popularna u Španjolskoj, ubrzo je prevedena na latinski „za francuske čitatelje“, ali „najpopularniji prijevod bio je latinski prijevod iz Italije koji je napravljen preko hebrejskoga prijevoda s arapskoga...“ Poanta ovoga detaljnoga opisa sadržaja i mreže prijevoda *Kalile i Dimne* u Europi jest da se pokaže „relativnost“ europskoga književnoga kanona, koji obično predstavlja jedan od stupova „zapadne civilizacije“. „Pjesma o Rollandu preživjela je preko samo deset rukopisa, dok djelo *Kalila i Dimna* ima dobre argumente da se predstavi kao djelo najvećega geografskoga dosega, kao najprevođenije djelo svjetske literature nakon Biblije. U ostavštini su sačuvane stotine rukopisa, na više od 40 jezika, od mongolskoga do javanskoga, od islandskoga do berberskoga.“ Potom se vraćamo u Mongoliju, opisom Džingis-kanove smrti, sudbinom kanata, konverzijom stanovništva na islam, a potom autoričina pozornost skreće na opis Venecije, kako bi malo kasnije u priču uvela obitelj Niccola, Maffea i Marka Pola i, naravno, njihova putovanja i susrete s Kinom. Poglavlje završava pričom o franjevačkom fratra i imenovanom nadbiskupu Khanbaliqa, Ivanom od Monte Corvina, koji je većinu života proveo u Pekingu: „On je proputovao svijet uzduž i poprijeko, svijet koji je bio povezaniji negoli u bilo kojem ranijem trenutku u povijesti. Ali on je sadržao i sjeme vlastitoga uništenja i dao Europljanima sredstva za uništenje drugih.“

Iz ovoga pretjerano detaljnoga opisa samo jednoga od 30 poglavlja knjige možemo zaključiti da autorica barata golemom količinom podataka, da zna ispričati zgodne, više ili manje važne pripovijesti o bogatim vezama među vladarima, trgovcima, svećenicima, robama, prijevoznim sredstvima, pričama, religijama i ideologijama. Ali, jedno je sigurno: tako sastavljene pripovijesti koje skaču na sve strane svijeta, koje povezuju udaljene ljude, predmete, jezike, teško će postati dobar udžbenik. Uostalom, čak i pionir ovakvoga pristupa, u sociologiji poznatoga kao „Actor-Network Theory“, francuski sociolog Bruno Latour, u svojoj knjizi *Nikada nismo bili moderni. Ogled iz simetrične antropologije*⁸ pri opisu sličnih velikih i važnih istraživačkih (i povezujućih)

⁸ Latour, Bruno. 2005. *Nikada nismo bili moderni. Eseji iz simetrične antropologije*. Zagreb: ArkZin

putovanja, poput onoga grofa Laperousa, zaključuje kako je postojao imperativ: svi moreplovci na tome putu smiju pomrijeti, ali brodski dnevnik mora se vratiti u centralu – u Pariz! Tek s povratkom „informacija“ moguć je rast znanja. Tek tada, s povratkom odašiljatelju, nove informacije postaju dio njegova identiteta. Niti mreže činjenica, ljudi i stvari iziskuju i čvorove kako se umreženo tkanje ne bi raspalo!

Poanta ove moje asocijacije, za ocjenu knjige Josephine Quinn, kao i za raspravu o civilizaciji, jest sljedeća: posve je razumljivo da ljudi, putnici, trgovci, moreplovci, za sobom ostavljaju tragove i da katkada, ako se vrate, uspijevaju proširiti obzore vlastitoga zavičaja, grada, kulture i svoje civilizacije. Isto je tako razmjerno jednostavno, i suviše pojednostavljeno! – i pogrešno! iz pojedinačnih artefakata u arheološkim nalazima, kao što je, primjerice, nalaz „baltičkoga“ žada u grobnicama Mikenjana, o kojima govori Quinn, donositi zaključke o kulturnim ili civilizacijskim „vezama“ između Baltika i Mediterana u rano brončano doba. Ako za mnom na polici netko jednoga dana pronade kinesku vazu, suvenir s Krete, Jordana ili Uzbekistana, to ne znači da su moja putovanja ostavila (relevantne) kulturne ili civilizacijske tragove za moju kulturu ili civilizaciju. I obrnuto, samo ako su predmeti preneseni kulturno-trgovačkim strujama odigrali važniju *funkcionalnu ulogu* za moje društvo (kulturu i civilizaciju), poput Laperouseova brodsikoga dnevnika s novim zemljopisnim zapisima i spoznajama, ili mnogo poznatiji izumi drugih kultura i civilizacija, poput baruta ili papira, samo onda niti autoričine razgranate tapiserije imaju šansu odigrati važniju ulogu u pripovijesti o vlastitom kulturnom/civilizacijskom identitetu. Opisani primjer prijevoda zbirke *Kalila i Dimna* dobar je primjer kako postoji i kulturni zaborav: njezina negdašnja popularnost nije se pretvorila u dio identiteta nijedne europske zemlje. To je možda šteta, ali ta zbirka, ma koliko zgodna i povijesno važna iz tko zna kakvih razloga, nije uspjela postati dio kulture/civilizacije koju smatramo „svojom“.

* * *

Posljednja misao, o brojnim važnim kulturnim/civilizacijskim artefaktima, o kojima bi civiliziran obrazovan čovjek možda morao barem htjeti nešto znati, vodi me k zadnjemu dijelu rasprave, k finalnoj ocjeni knjige Josephine Quinn i k dvama značenjima „civilizacije“. Prvo smo značenje spomenuli: riječ je o potrebi ili zahtjevu koji se postavlja pred obrazovanoga čovjeka da se upozna sa „svime najboljim što su ljudi napravili tijekom povijesti“, ma gdje ono nastalo i ma gdje se on nalazio.⁹ U tom smislu manuskripti

⁹ U uvodnome dijelu „Civilizacije“ (serije i knjige) Kennetha Clarka, Clark se pita: „što je civilizacija?“, i odgovara: „Ne znam. Ne mogu je objasniti apstraktnim riječima. Još ne. Ali držim da je mogu razabrati kad je vidim.“ Clark, K. 1987. *Civilizacija*. Zagreb: Mladost, str. 9.

i prijevodi *Kalile i Dimne* predstavljaju važan civilizacijski „fakat“.¹⁰ Ali u kojem su smislu *Kalila i Dimna* dio „moje“ kulture i civilizacije? Iстина, postoje prijevodi na „moj“ jezik, ali vrlo je jasno da oni ne pripadaju „mojemu“ kulturnom krugu. Isto tako, svatko je (barem načelno) sposoban uživati u predivnim kulturnim spomenicima Kine, Kambodže, Indije, Perua... ali u kojem su smislu Zabranjeni grad, Machu Pichu i slični civilizacijski dosezi dio „moje“ kulture i civilizacije? Razumijem li ja imalo negdašnji živi budistički „kontekst“ Angkor Watta? I hoću li ga ikako razumjeti, čak i ako se najviše potrudim?

Odgovor je vjerojatno potvrđan, ali to će biti vrlo teško. Za taj napor ekstenzivnoga informiranja, a potom i uživanja, bez imalo garancija da će proces uspjeti, odlučuju se tek rijetki. Proces akulturacije je moguć, baš kao i prihvaćanje tekovina drugih kultura i civilizacija. Ali pitanje postaje puno življe i aktualnije okrenemo li ga „naopako“: što čini moju kulturu i civilizaciju? Što tvori dio *mojega* kulturnoga i civilizacijskoga identiteta? Kenneth Clark u svojoj već spomenutoj knjizi „Civilizacija“ piše:

Civilizirani čovjek, kako se meni čini, mora osjećati da pripada nekom prostoru i vremenu, da se svjesno nečemu nada u budućnosti, i da se osvrće na prošlost. I u tome osobito pomaže znanje čitanja i pisanja“ (str. 20).

Premda je, dakle, moguće prepoznavati „civilizaciju“ u ljudskim tvorevinama iz svih dijelova svijeta, ostaje pitanje što je od svih tih djela i praksi – ustvari „moje“, dio „mene“? Pitanje pripadnosti i identiteta, htjeli mi to ili ne, pripada spektru osnovnih ljudskih „instinkata“. Ali čak i ako to pitanje – „što je moje?“ – ne pripada našem naslijeđenom ustroju, Clark sugerira da je pripadanje civiliziranoga čovjeka određenomu „prostoru i vremenu“ povezano s izvjesnom projekcijom vlastite budućnosti, s pitanjem: od koga se mogu nadati da će mi pružiti pomoć u nevolji, ili što/tko će mi pružiti izvjesnu stabilnost i trajnost...

Pitanje „zapadne civilizacije“, kaže povjesničar David Olusoga (jedan od autora BBC-jeve serije)¹¹, još je mnogo složenije od pitanja što je civilizacija. Možda. Činjenica je, međutim, da se tim pojmom koriste mnogi stanovnici svijeta, kao da znaju o čemu govore. To vrijedi čak i za one, a možda pogotovo za one, koji je ne smatraju „svojom“. Oni se tim pojmom ne koriste „znanstveno“, ako se taj pojam uopće može definirati

¹⁰ Postoje dva bosanska prijevoda/izbora: *Kelila i Dimna. Indijske priče*, Sarajevo: Bosanska riječ; i izdanje Svjetlosti iz Sarajeva 1953. Kažem fakat, ili „predmet“, jer nije riječ samo o poukama ili ljepoti teksta (neovisno o prijevodu). Riječ je mnogo više o brojnim predivno ilustriranim manuskriptima koji su, po svemu sudeći, bili jača kreativna inspiracija za druge čitatelje, crtače i kaligrafe.

¹¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/04/civilisation-revisited-kenneth-clark-television-landmark-series-art>.

„znanstveno“, već kao običan životni orijentir s vrlo nejasnim ali pragmatičnim granicama.

Mnogi teoretičari misle da je tzv. Zapad izgubio svoj identitet. Škotsko-američki povjesničar Niall Ferguson, univerzalist i „elitist“ na području istraživanja civilizacija, misli da „kulturni paketi“, koje on zove „aplikacijama“, ono, naime, što je bilo karakteristično i iznimno na Zapadu, posebno tzv. radna etika – „više ne stanuju ovdje“. On misli, čini se s pravom, da su neki drugi narodi, posebno Kina, prihvatili „zapadne“ vrijednosti, te da sada, upravo zbog toga što su prihvatili one iste (civilizacijske) vrijednosti koje su nekoć krasile Zapad, počinju prevladavati – i stvarati iznimnost Kine u usporedbi s dekadentnim Zapadom.¹²

Ali dok Fergusona brine gdje se danas nalazi „središte civilizacije“ (u singularu), sličnu vrstu brige i pesimizma prema stanju Zapada, u bitno dramatičnijem tonu, izražava i britanski sociolog Frank Furedi. Predmet njegove rasprave je „rastakanje vrijednosti iznutra“, nebriga ili čak aktivno uništavanje vlastitih kulturnih vrijednosti.

Ako ne vratimo u sjećanje naše povijesno pamćenje, osuđeni smo na stanje kulturne paralize – glavna je teza moje nove knjige *Rat protiv prošlosti: Zašto se Zapad mora boriti za svoju povijest*. Taj čin prisjećanja neće biti lak, jer naše povijesno pamćenje kontinuirano napadaju važni segmenti naših kulturnih elita. Neki od njih, uključeni u ovaj kulturni rat, usredotočeni su na kontrolu našega govora i razmišljanja, ovdje i sada. Njihova je glavna misija pretvoriti nasljeđe zapadne civilizacije u nešto toksično. Ovaj kontinuirani atak na našu povijest želi iskriviti sjećanje društva na prošlost i stvoriti stanje povijesne amnezije. Moj je glavni argument da je ključni pokretač ovoga elitnoga kulturnoga rata, kao što naslov moje knjige sugerira, neobjavljeni rat protiv prošlosti. Zagovornici kulturnoga rata protiv zapadne civilizacije katkada se ponašaju kao da je njezino nasljeđe prijetnja suvremenomu svijetu. Njihovo frenetično blaćenje simbola, vrijednosti i postignuća zapadne civilizacije osmišljeno je kako bi se ljudi stidjeli svojega kulturnoga podrijetla i onoga što jesu. Oni vjeruju da će stjecanjem kontrole nad prikazima prošlosti steći ideološku hegemoniju nad sadašnjošću. Taj projekt nadilazi puko prekranje povijesti. Riječ je o izravnoj intervenciji, o trovanju sjećanja društva na prošlost, o delegitimiranju vlastitih velikih postignuća.¹³

Furedijevi primjeri „uništavanja vlastitoga sjećanja“ u spomenutom tekstu nisu

¹² Ferguson, Niall. 2010. *Civilizacija. Zapad i ostali*, Zagreb: Profil

¹³ Furedi, Frank. 2024. „Why the West Must Fight for its History,“ <https://www.spiked-online.com/2024/09/06/why-the-west-must-fight-for-its-history/>

rušenja ili uništavanja spomenika prosvjetiteljskim figurama i ostalim važnim povijesnim ličnostima (kao u nekim ranijim tekstovima i u netom objavljenoj spomenutoj knjizi), već obični izložci u galerijama, kojima kuratori smatraju potrebnim dodati vlastite „kritičke stavove“ o tome što je slikar (Constable) po njihovu sudu ustvari *trebao* naslikati, ili pak učitavanje suvremenih značenja u izvedbe Shakespeareovih drama.

Premda je rječnik „kulturnoga ratovanja“ kojim se služi Furedi na prvi pogled pretjeran, nema sumnje da su brojne manifestacije današnjih „kulturnih elita“, njihovi pokušaji učitavanja i nametanja vlastitih, trenutnih vrijednosti u povijesno nasljeđe, vrlo često bitno nasilnije. Furedi u svojoj kritici takvih rušilačkih pothvata nije usamljen. Sličan ton dominira i vrlo utjecajnim knjigama *Rat protiv Zapada* (2022.) i *Čudna smrt Europe* (2017.), britanskoga autora Douglasa Murraya.

Proteklih godina, piše Murray, postalo je jasno da se vodi rat: rat protiv Zapada. Ovaj rat nije poput prijašnjih, u kojima su se sukobljavale vojske i proglašavao pobjednik. Ovo je kulturološki rat i nemilosrdno se vodi protiv korijena zapadne tradicije i protiv svega dobrog što je zapadna tradicija iznjedrila... Tek nekoliko proteklih godina, kada su se počele pojavljivati posljedice toga pokreta, postali su jasni njegov opseg i širina. U tijeku je napad na sve povezano sa zapadnim svijetom – na njegovu prošlost, sadašnjost i budućnost. Dio toga procesa je zarobljenost u beskrajnom krugu kažnjavanja, bez ozbiljnoga napora (ili razmatranja) da se ono prekine... Samo zapadnim zemljama stalno se govori da, žele li zadržati ikakav legitimitet – kako bi ih se uopće smatralo pristojnima – smjesta moraju promijeniti svoj demografski profil. Kina može ostati Kinom, zemlje Dalekoga i Bliskoga istoka i Afrike mogu – to se čak od njih i očekuje – ostati kakve su bile, čak se mogu vratiti onome kakve su bile nekoć. Ali od zemalja koje se označava „Zapadom“ očekivalo se da postanu nešto drugo ili izgube legitimitet... Ti se argumenti nisu iznosili iz ljubavi prema tim zemljama, nego iz jedva skrivenoga prijezira i gađenja prema njima. Mnogi ljudi, čak i u tim zemljama, mislili su da su one učinile nešto loše. Poput grijeha koji moraju okajati. Zapad je bio problem. Prekid sa Zapadom bilo je rješenje.¹⁴

Ne moramo dijeliti spomenute Murrayeve, Furedijeve i Fergusonove stavove. Čak i ako ih ne dijelimo (premda postoje dobri razlozi da ih uzmemo ozbiljno ako skrbimo o vlastitoj budućnosti), činjenica je da tzv. „Zapad“, u bilo kojem simboličnom, metaforičnom i sadržajno suženom obliku, mnogim ljudima više ne predstavlja uzor (ako im je ikada predstavljao)

¹⁴ Murray, Douglas. 2022. *Rat protiv Zapada*. Zagreb: Puls, str. 1–3

niti izvor mogućega idejnoga ili stvarnoga oslonca u budućnosti. To je jedan od razloga zbog kojih se među Europljanima sve češće (opet) stvara *spleen* „kulturnog pesimizma“, nezadovoljstva, stanja neizvjesnosti u kojem su sve opcije budućnosti moguće.

Povijest tzv. „zapadne civilizacije“ od svojih je najranijih dana (ma u koju ih točku smjestili) oduvijek bila prepuna pesimističnih analitičara¹⁵, do te mjere da bismo kritiku vlastite kulture i civilizacije, ili tzv. *kreativnu destrukciju*, mogli shvatiti i kao jedno od njezinih temeljnih obilježja.

* * *

Uzroci spomenutoga trenutnoga pesimizma važan su predmet za jednu drugu raspravu. Vratimo li se na početak, na prikaz knjige Josephine Quinn o nitima i povezanostima s drugim kulturama i podnebljima, koje su u gotovo svim razdobljima povijesti tvorile Europu, preostaje nam odgovoriti na dva pitanja. Prvo, je li spomenuta knjiga po svojim idejnim sklonostima dio „kulturnoga rata“ o kojem govore Furedi i Murray? Moj je odgovor pozitivan. Autoričina idejna i, ako hoćete, ideološka podloga doista jest koncipirana tako da omalovaži rasprave o Zapadu i civilizaciji, ili potrebu ljudi da se s tim „vrijednostima“ identificiraju. Tom je pitanju srodno i sljedeće: „Je li rastakanje „civilizacijskoga mišljenja“ i više-manje maglovite „ideje Zapada“ pravi put, i primjeren okvir za – kako smo vidjeli – vrlo ozbiljno istraženu povijesnu knjigu?“ Moj je odgovor – negativan. Pripovijesti, nîti ili „konekcije“ u „tapiseriji“ J. Quinn vrlo su zanimljive, inspirativne i važne. Mislim da je autoričina pedagoška ili moralna namjera – uvjeriti čitatelje da je potrebno poznavati i proučavati brojne, recimo to tako, „druge“ kulture, u prošlosti i sadašnjosti, posve na mjestu, štoviše – čak akutna. Ali potrebu za poznavanjem „drugih“ nîti, kultura i civilizacija ne možemo stvoriti, ili objasniti, rastakanjem onoga što smo s više ili manje prava, ili na više ili manje primjeren način, sklopili kao dio vlastitoga identiteta, kao vlastitu kulturu ili civilizaciju. Kako kaže jedan kritičar, nejasne granice civilizacije gotovo su identične nejasnim granicama kulture. Stoga nejasnoća oko „granica“ nije dovoljan razlog da te ideje odbacimo.¹⁶ „Granice jednoga i drugoga nećeš idući pronaći, tako dubok logos imaju.“

Darko Polšek

¹⁵ Čitatelja upućujem na iznimno opsežno i temeljito djelo, analizu „kritičara Zapada kroz povijest“, Arthura Hermana *The Idea of Decline in Western History*, 1997. New York: Free Press.

¹⁶ Poole, Steven. 2024. „Rethinking Civilization“, <https://www.theguardian.com/books/2024/feb/28/how-the-world-made-the-west-by-josephine-quinn-review-rethinking-civilisation>